

ANUL 602 - UN REPER CRONOLOGIC DEPĂȘIT

Gabriel CUSTUREA*

Cuvinte-cheie: Imperiu Bizantin, Dobrogea, provincia Scythia, limesul dunărean.

Keywords: Byzantine Empire, Dobrudja, Scythia province, Danubian limes.

Rezumat: Autorul analizează distrugerea progresivă a frontierei dunărene a Imperiului Bizantin și ipotezele existente. Pe baza izvoarelor scrise s-a stabilit în urmă cu aproape șapte decenii că revolta lui Phocas din 602 este evenimentul care a dus la dispariția pentru mai bine de 300 de ani a frontierei dunărene a Bizanțului. Totuși, descoperirile arheologice și mai ales cele numismatice arată o realitate diferită: începând cu anii 70 ai secolului al VI-lea, de la vest la est frontiera dunăreană este distrusă prin atacurile succesive avaro – slave.

Sectorul care apăra provinciile Moesia Secunda și Scythia devine nefuncțional în cursul mai multor decenii. Raidurile prelungite din anii 614-619 din Peninsula Balcanică duc la încetarea locuirii urbane și a vieții social-economice de tip roman târziu. Până în 680, anul instalării triburilor bulgare la sud de Dunăre, mai există puncte de sprijin pe Dunăre și pe litoral pentru flota constantinopolitană fără să mai putem vorbi însă de o frontieră efectivă.

Abstract: The author analyses the progressive destruction of the Danube border of the Byzantine Empire and the existing hypotheses. Based on written sources, it was established almost seven decades ago that the revolt of Phocas in 602 is the event that led to the disappearance for more than 300 years of the Danube border of Byzantium. However, archaeological discoveries and especially numismatic ones show a different reality: starting with the 70s of the sixth century, from west to east, the Danube border is destroyed by successive Avar-Slavic attacks.

The sector that defends the provinces of Moesia Secunda and Scythia has become dysfunctional over several decades. The prolonged raids from the years 614-619 in the Balkan Peninsula led to the cessation of urban living and socio-economic life of the late Roman type. Until 680, the year of the installation of the Bulgarian tribes south of the Danube, there were still support points on the Danube and on the coast for the Constantinople fleet but, not to mention an effective border.

---

* Gabriel CUSTUREA: Centrul de Studii ale Civilizațiilor Mării Negre; e-mail: custurea@gmail.com.

Istoriografia bizantină de la începutul celei de a doua jumătăți a secolului al XX-lea stabilea în cronologia Imperiului Bizantin anul 602, al revoltei lui Phocas și al uzurpării sale, ca reper al căderii *limesului* danubian. La această concluzie se ajunsese doar pe baza izvoarelor scrise ale epocii¹.

Cercetările arheologice întreprinse în ultima jumătate a secolului trecut în Balcani au reușit să nuanțeze semnificativ aceste concluzii. În România, în deceniile șase și șapte se publică rezultatele săpăturilor de la Dinogetia și Capidava și continuă cele de la Histria. În aceste condiții savantul I. Barnea, în contribuția sa din monografia Dobrogei² lansează o ipoteză nouă privind destrămarea *limesului* dunărean în etape, de la anul 602 până la 680, anul instalării în Imperiul Bizantin a bulgarilor conduși de Asparuh. Această teorie va fi completată de arheologul Maria Comșa³ și rafinată ulterior prin publicațiile istoricului A. Madgearu⁴. Într-o prezentare a *limesului* romano-bizantin M. Hasan⁵ se aliniază opiniei că partea dobrogeană a acestei frontiere rezistă până la 614-619, iar unele puncte chiar până la 680. O analiză a dezbaterii pe această temă găsim și la arheologul Oana Damian într-un studiu mai recent⁶.

Ceea ce trebuie să remarcăm în acest inventar al ipotezelor este că, încă din anii '60 ai secolului trecut, numismatica bizantină a adus precizări importante și indubitabile cu privire la acest fenomen. Contribuțiile lui Gh. Poenaru Bordea⁷ în acest domeniu stau mărturie încă din anul 1971. La acestea se adaugă noile descoperiri publicate de-a lungul anilor de R. Ocheșeanu⁸, E. Oberländer-Târnoveanu⁹ și ale subsemnatului¹⁰, care, toate, vin să întărească ipoteza destrămării *limesului* de la vest la est într-un interval de peste opt decenii.

Cercetătorii bulgari, deși aplecați mai mult asupra studiului tezaurilor, în ultimii ani au publicat, totuși, lucrări privind descoperiri monetare izolate¹¹ și loturi din situri bizantine¹² sau au analizat circulația monedei bizantine în secolele VI-VII¹³.

¹ OSTROGORKY 1956, p. 70-72; JONES 1964, p. 315-317.

² BARNEA 1968, p. 442-445.

³ COMȘA 1987, p. 222-223.

⁴ MADGEARU 1997, p. 139-142; MADGEARU 2006, p. 151-168; MADGEARU 2011, p. 224-225.

⁵ HASAN 2004, p. 18.

⁶ DAMIAN 2015, p. 11-19.

⁷ POENARU BORDEA 1971, p. 57; POENARU BORDEA 1976, p. 210-211; POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1980, p. 390; POENARU BORDEA & DONOIU 1981-1982, p. 237-251.

⁸ OCHEȘEANU 1981, p. 311-312, nr. 1-4.

⁹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 163-165; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & CONSTANTINESCU 1994, p. 331-332, nr. 33; OBERLÄNDER – TÂRNOVEANU 1996, p. 97-127; OBERLÄNDER – TÂRNOVEANU 2017, p. 105-107.

¹⁰ CUSTUREA 1986, p. 277, nr. 1-7; CUSTUREA & NASTASI 2013, p. 320-331; CUSTUREA & TALMAȚCHI 2015, p. 277-282; CUSTUREA 2019.

¹¹ PARUSHEV 2015, p. 107-148.

¹² PARUSHEV 1991, p. 20-31; TORBATOV 1998, p. 64-69; TORBATOV 2002; TORBATOV 2002-2003, p. 20-27.

¹³ MIHAILOV 2008a, p. 77-85; MIHAILOV 2008b, p. 278-300; MIHAILOV 2010, p. 109-122; MIHAILOV 2012, p. 461-475.

O contribuție însemnată au istoricii români Fl. Curta¹⁴ și A. Gândilă¹⁵ cu noi descoperiri, dar mai ales cu noi interpretări ale fenomenelor social – economice și politice.

Să remarcăm, de asemenea, studiul colectivului internațional coordonat de cercetătoarea Cécile Morriison privind tezaurile monetare din Balcani și Asia Mică apărut în anul 2006¹⁶.

În fața acestor atât de cuprinzătoare informații de natură arheologică și numismatică nu înțelegem întârzierea cu care s-a reacționat din partea unor istorici, autori ai unor volume de istorie generală¹⁷.

Cu bagajul de informații din ultimele decenii este obligatorie reanalizarea situației de la frontiera dunăreană și punerea ei în concordanță cu realitățile istorice. Această frontieră sub presiunea avaro-slavă începe să cedeze, mai întâi în partea vestică, zonă din imediata apropiere a centrului avar de putere, iar mai apoi, de-a lungul fluviului până la gurile sale. Etapa cea mai critică se plasează între anii 614-619, când orice sistem coerent de apărare dispăre sub loviturile invadatorilor. Pentru perioada primilor ani de domnie ai lui Heraclius s-au inventariat 29 de descoperiri izolate în orașele antice ale Moesiei Secunda și Scythiei și în fortificații. Să amintim tot în această perioadă tezaurile din metal prețios de la Cernavodă, și mai spre sud, de la Mesembria¹⁸ și cu monedă de aramă pe cele de la Varna¹⁹ și de pe coasta de vest a Mării Negre²⁰. După anul 619 se consemnează piese de la Heraclius doar în patru puncte (Svishtov, Silistra, Hârșova, Mangalia), iar altele au locul descoperirii necunoscut. Trebuie să remarcăm că aceste descoperiri par să se lege de revirimentul bizantin de la Dunărea de Jos, după anul 630 al victoriei decisive împotriva perșilor. Să consemnăm și tezaurile de la Gorna Oriahovitsa cu piese din metal prețios și pe cel din nord-estul Bulgariei cu piese din aramă ascunse în aceiași ani. Pentru domnia lui Constans II există descoperiri monetare doar în 8 puncte (Constanța, Isaccea, Silistra, Stărmen, Shumen, Madara, Kostena Reka și Provadia), iar pentru Constantin IV la Mangalia, Silistra, Vinitsa și la Agighiol, Lunca, Istria sat, Niculițel și Tulcea-piese din metal prețios, a căror prezență se leagă de cheltuieli militare și diplomatice, nu de circulație monetară regulată. Tezaurile datorate probabil invaziei bulgarilor din anii 679/80 sunt cele de la Casimcea și Constanța - cu piese din metal comun, și cele de la Mesembria²¹ și Valea Teilor - cu monede din metal prețios.

---

¹⁴ CURTA 2006, p. 68-69; CURTA 2006-2007, p. 123-144; CURTA & GÂNDILĂ 2010, p. 49-134; CURTA & GÂNDILĂ 2011-2012, p. 45-113.

¹⁵ GÂNDILĂ 2003-2005, p. 109-166; GÂNDILĂ 2008, p. 301-330; GÂNDILĂ 2011, p. 53-64.

¹⁶ MORRISSON, POPOVIĆ & IVANIŠEVIĆ 2006.

¹⁷ RĂDULESCU 2001, p. 483; TEODOR 2001, p. 728-729; BREZEANU 1981, p. 38; BREZEANU 2004, p. 73-74; BĂRBULESCU *et alii* 1998, p. 102-103; BĂRBULESCU *et alii* 2014, p. 101.

¹⁸ MORRISSON *et alii*. 2006, p. 141, nr. 36.

¹⁹ LAZARENKO 1998-1999, p. 151-156.

²⁰ CUSTUREA 2018, p. 609-617.

²¹ MORRISSON *et alii*. 2006, p. 142, nr. 37.

Observăm o concentrare a locurilor unde s-au găsit monede în zona Shumenului, ceea ce poate proba o penetrare mai târzie a după așezarea bulgarilor în regiune. Restul descoperirilor se înșiră de-a lungul Dunării și pe litoral, în câteva puncte care par să fi fost centre de rezistență și de sprijin pentru imperiu.

Punctele de sprijin pentru Imperiul Bizantin, pe Dunăre și pe litoral se mențin și sunt folosite în încercarea de reviriment de pe la anul 630 (după înfrângerea decisivă a perșilor), iar eliminarea lor este cauzată de invazia bulgarilor conduși de Asparuh, cele mai apropiate de Constantinopol dispărând abia la sfârșitul secolului al VII-lea (cazul Varnei și mai ales al Mesembriei, vezi tezaurele de aici²²). Descoperirile care încheie agitatul secol al VII-lea sunt sporadice, la Topalu (piesă din 686/7), Constanța (piesă din 698/9) și la Varna (piesă din 698-705). Oricum, după anul 681 nu se poate vorbi mult timp despre vreo influență sau legătură a Bizanțului cu fostele sale provincii Scythia și Moesia Secunda.

Prezentarea noastră se dorește a fi un semnal pentru comunitatea științifică, de a publica ultimele descoperiri rezultate din săpăturile sistematice și mai ales din avalanșa celor preventive și de a corobora informațiile din toate ramurile istoriei pentru un tablou cât mai aproape de realitățile epocii.

ANEXA 1*

Localități din provincia Scythia cu descoperiri monetare izolate *post* 602.

ADAMCLISI	1 K (608/9)
AGIGHIOL	1 Hex. (668-673)
BALCHIK	1 AE (602-610)
CAPIDAVA	1 M, 1 XXX, 1 K (602-610); 1 M (612/3).
CERNAVODĂ	2 K (602-610); 2 M (613-615).
CONSTANȚA	19 M, 24 K, 4 I, 2 E (602-610); 13 M, 2 K (610-616); 3 M, 2 K (641-668); 1 M (698/9).
CORBU	1 M (607/8)
DUNĂRENI	2 M (610-616)
EFORIE	1 AE (602-610)
ENISALA	2 M (602-610); 1 M (610-616)
HÂRȘOVA	3 K (602-610); 1 K (629/30)
HISTRIA	1 SOL. (22 slq), 8 M, 8 K (602-610); 2 M (610-614)
ISACCEA	8 M, 8 K (602-610); 2 M (610-616); 1 SOL., 1 M (641-668)
ISTRIA (sat)	1 SOL. (674-681)
IULIA	1 M (602-610)
JURILOVCA	2 M, 2 K (602-610); 1 SOL., 3 M, 1 K (610-616)
KALIAKRA	7 M, 4 K (602-610); 9 M (610-616)
KAVARNA	2 AE (602-610); 4 AE (610-614)
LAZU	2 AE (602-610)

²² MORRISSON *et alii*. 2006, p. 158, nr. 60; p. 142-143, nr. 38.

* cf. CUSTUREA 2019, 93-205; MIHAILOV 2008a, 80-81; MIHAILOV 2008b, 289-291; MIHAILOV 2012, 471-472.

LUNCA	1 SOL.(674-681)
MANGALIA	3 M, 1 K (602-610); 2M (610-616), 1 IB (618-628), 1 M (629/30); 1 M (684/5).
MURIGHIOL	1 M, 1 K (602-610); 1 SOL., 3 M (610-616).
NICULIȚEL	1 Hex. (668-685)
NUFĂRŪ	1 M, 2 K (610-613)
ODARTSI	1 E (602-610)
OSMANCEA	1 K (602-610)
PALAZU MARE	1 K (602-610)
PANTELIMONU DE SUS	1 M (610-615)
SINOE	1 K (613/4)
SLAVA RUSĂ	2 K, 2 E (602-610); 6 M (610-616).
TÂRGUȘOR – Ester	2 M (602-610)
TOPALU	1 M (686/7)
TOPOLOG	1 AE (610 -?)
TUFANI	1 I (602-610)
TULCEA	1 TREM, 2 M (610-614); 1 SOL.(668-673).

Localități din provincia Moesia Secunda cu descoperiri monetare izolate *post* 602.

ARKOVA	1 M (610-616)
CHERKVITSA	1 M (611/2)
CHERNI VRAH	2 M (610-616)
DRUMEVO	1 M (610-616)
EUXINOGRAD	10 AE (610-614)
FISEK	1 AE (b603-606)
KOSTENA REKA	1 M (641-668)
MADARA	1 M (641-668)
OSENOVO	1 AE (602-610)
PLEVEN	1 AE (605/6)
POLYATSITE	1 M (610-616)
PROVADIA	1 AE (612/3); 1 M (641-668)
SILISTRA	22 M, 1 XXX, 22 K, 1 IB, 1 E (602-610); 1 TREM, 16 M, 1 K (610-620), 1 HEX., 2 M, 4 IB (620-641); 1 HEX., 5 M (641-668); 1 SOL., 2 HEX., 1 M, 1 I (668-685).
STARMEN	1 M (641-668)
SVISHTOV	1 M (602-610); 1 M (616-641).
SHUMEN	3 K (602-610); 3 M (610-616); 2 M (641-668); și împrejurimi
	1 HEX., 1 M (668-685).
TUTRAKAN	1 AE (605/6)
VARNA	4 M, 10 K (602-610); SOL. 11 M (610-616); 1 M (698-705).
VELIKOV TARNOVO	7 M, 14 K (602-610); 15 M (610-616).
VINITSA	1 M (668-685)

ANEXA 2*

Localități din provinciile Scythia și Moesia Secunda în care s-au descoperit tezaure și depozite monetare post 602.

CASIMCEA	x AE, recuperate 2 K Constantin IV
CERNAVODĂ	x AV, recuperate 1 TREM Anastasius I; 1 TREM Heraclius (610-613).
CONSTANȚA	5 AE, 2 IB, 1 S Heraclius; 1 XX Constans II; 1 XX Constantin IV.
GORNA ORIAHOVITSA	cca. 10 AV Heraclius (610-629/32), ultima piesă emisiune de la Heraclius Constantin. cf. MORRISSON, POPOVIĆ & IVANIȘEVIĆ 2006, p. 147, nr. 45.
VALEA TEILOR	x AR, SOL. (fals argint), 1 HEX. Constans II
VARNA	23 AE, 1 M Mauricius Tiberius; 4 M, 10 K, Phocas; 8 M Heraclius (610-616). cf. LAZARENKO 1998 - 1999, p. 151-156. 70 AV, 1 SOL. Phocas; 7 SOL. Constans II; 61 SOL. Constantin IV; 1 SOL. Justinian II (687-692). cf. MORRISSON, POPOVIĆ & IVANIȘEVIĆ 2006, 158, nr.60.
NE BULGARIEI	11 AE, 11 M Heraclius (622-629). cf. MIHAILOV 2017, p. 589.
COASTA DE VEST A MĂRII NEGRE	24 AE, 3 M Justinus I; 5 M Justinianus I; 5 M Justinus II; 5 M Mauricius Tiberius; 4 M Phocas; 2 M Heraclius (614/5)

BIBLIOGRAFIE

- BARNEA 1968 - I. Barnea, *Perioada Dominatului (sec. IV – VII)*, în vol., R. Vulpe, I. Barnea, *Din istoria Dobrogei II, Romanii la Dunărea de Jos*, București, 1968, p. 369-556.
- BĂRBULESCU *et alii.* 1998 - M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, 1998.
- BĂRBULESCU *et alii.* 2014 - M. Bărbulescu, D. Deletant, K. Hitchins, Ș. Papacostea, P. Teodor, *Istoria României*, București, 2014.
- BREZEANU 1981 - S. Brezeanu, *O istorie a Imperiului Bizantin*, București, 1981.
- BREZEANU 2004 - S. Brezeanu, *O istorie a Bizanțului*, București, 2004.
- COMȘA 1987 - M. Comșa, *Slaven und Awaren auf rumänischen Boden, ihre Beziehungen zu der bodenständigen Romanischen und späteren früh rumänischen Bevölkerung*, in: *Die Völker Südosteuropas im 6. bis 8. Jahrhundert*, Südosteuropa – Jahrb. 17 (1987), p. 219 – 230.
- CURTA & GÂNDILĂ 2010 - F. Curta, A. Gândilă, *Aspecte ale teaurizării monedei byzantine în Balcani (sec.VI-VII)*, CN 16 (2010), p. 49-134.
- CURTA & GÂNDILĂ 2011-2012 - F. Curta, A. Gândilă, *Hoards and Hoarding Patterns in the Early Byzantine Balkans*, DOP 65-66 (2011-2012), p. 45-113.

* cf. CUSTUREA 2019, p. 213-242.

CURTA 2006-2007 – F. Curta, *Imperiul Bizantin în Grecia medieval timpurie (Materialul numismatic în context balcanic)*, CN 12-13 (2005-2006), p. 123-144.

CURTA 2006 - F. Curta, *Southeastern Europe in the Middle Ages 500 – 1250*, Cambridge, 2006.

CUSTUREA & NASTASI 2013 - G. Custurea, I. Nastasi, *The End of Urban Life on the Dobroudjan Shore of the Black Sea in the 7th century A.D.* în: F. Karagianni (ed.), *Medieval Ports in North Aegean and the Black Sea. Links to the Maritime Routes of the East, International Symposium, Thessalonike 4-6.12.2013 Proceedings*, Thessalonike, 2013 p. 320-330.

CUSTUREA & TALMAȚCHI 2015 - G. Custurea, G. Talmațchi, *Regarding the fall of the Danubian Limes with special reference to Scythia Minor in the 7th century*, in: G. Tssetskhladze, A. Avram, J. Hargrove (eds.), *The Danube Lands between the Black, Aegean and Adriatic Seas (7th Century BC-10th Century AD)*, *Proceeding of the Fifth International Congress on Black Sea Antiquities (Belgrade, 17- 21 September 2013)*, Oxford, 2015, p. 277-282.

CUSTUREA 1986 - G. Custurea, *Unele aspecte privind penetrația monedei bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, Pontica 19 (1986), p. 273-278.

CUSTUREA 1998 - G. Custurea, *Monede bizantine dintr-o colecție constănțeană*, Pontica 31 (1998), p. 291-293.

CUSTUREA 2018 - G. Custurea, *Un posibil deposit monetar bizantin descoperit pe coasta de vest a Mării Negre (sec. VI-VII)*, Pontica 51 (2018), p. 609-617.

CUSTUREA 2019 - G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. VI-VIII)*, Constanța, 2019.

DAMIAN 2015 - O. Damian, *Bizanțul la Dunărea de Jos, secolele VII-X*, Brăila, 2015.

GÂNDILĂ 2003-2005 - A. Gândilă, *Sixth-to-seventh century coin circulation in Dobrudja*, CN 9-11(2003-2005), p. 109-166.

GÂNDILĂ 2008 - A. Gândilă, *Some aspects of the monetary circulation in the Byzantine province Scythia during the 6th and 7th century*, Acta Musei Varnensis 7 (2008), 1, p. 301-330.

GÂNDILĂ 2011 - A. Gândilă, *Câteva monede bizantine rare descoperite în Dobrogea și problema influenței bizantine în Balcani în secolul al VII-lea*, CN 17 (2011), p. 53-64.

HASAN 2004 - M. Hasan, *Geopolitică medieval timpurie. Limesul romano - bizantin din Dobrogea și capetele de pod din Câmpia Română și Banat (secolele V-VII)*, Studia Medievalia I Lucrările masteratului de științe medieval Central-Europene, 2004, p. 17-50.

JONES 1964 - A. H. M. Jones, *The Later Roman Empire 284-602*, I, Oxford, 1964.

LAZARENKO 1998-1999 - I. Lazarenko, *Numizmatichni dannii za datirane opozhariavaneto na Odesos po vremeto na imperator Iraklii*, Izvestija Varna 34-35 (49-50), 1998-1999, p. 150-166.

MADGEARU 1997 - Al. Madgearu, *Continuitate și discontinuitate culturală la Dunărea de Jos în secolele VII-VIII*, București, 1997.

MADGEARU 2006 - A. Madgearu, *The End of the Danubian Limes: a violent or a peaceful process?*, Studia Antiqua et Archaeologica 12 (2006), p. 151-168.

MADGEARU 2011 - A. Madgearu, *Istoria militară a Daciei post-romane 275-614*, Târgoviște, 2011.

MIHAILOV 2008a - St. Mihailov, *Seventh to Eighth Century Byzantine Bronze Coins from Northeastern Bulgaria*, CCDJ 26 (2008), p. 77-85

MIHAILOV 2008b - St. Mihailov, *Vidovete nominalni v monetnoto obrashchenie na vizantiiskite provintsiia Skitiia I Vtora Miziiia (498 - 681 g.)*, Acta Musei Varnensis 7 (2008), 1, p. 278-300.

MIHAILOV 2010 - S. Mihailov, *Etapi v parichnata tsitkulatsiia prez rannovizantiiskata epoha (498 - 681) v provintsiia Vtora Miziiia*, Numizmatika, sfragistika i epigrafika 6 (2010), p. 109-122.

MIHAILOV 2012 - S. Mihailov, *Life – span of the settlements in the provinces of Moesia Secunda and Scythia as evidenced by coin finds (Late 5th-Early 7th C. AD)*, *The Lower Danube Roman Limes (1st-6th C. AD)*, Sofia, 2012, p. 461-475.

MIHAILOV 2017 - S. Mihailov, *Kolektivna nahodka ot bronzovi moneti na vizantiiskiia imperator Iraklii (610-641)*, Dobrudja 32 (2017), p. 587-590.

MORRISSON et alii. 2006 - C. Morriison, V. Popović, V. Ivanišević, *Les trésors monétaires byzantins des Balkans et d 'Asie Mineure (491-713)*, *Realités Byzantines* 13 (2006), Paris.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU & CONSTANTINESCU 1994 - E. Oberländer-Târnoveanu, E. M. Constantinescu, *Monede romane târzii și bizantine din colecția Muzeului Județean Buzău*, Mousaios 4 (1994), p. 311-341.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Monede bizantine din secolele VII - X descoperite în nordul Dobrogei*, SCN 7 (1980), p. 163-165.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Monnaies byzantines des VIIe - Xe siècles découvertes à Silistra dans la collection de l'académicien Pericle Papahagi conservées au Cabinet des médailles du Musée National d'Historie de Roumanie*, CN 7 (1996), p. 97-127.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2017 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Tezauru monetare bizantine din colecția Muzeului Național de Istorie a României, I, De la Anastasius I la Constantinus al IV-lea, 491-685*, București, 2001.

OCHEȘEANU 1981 - R. Ocheșeanu, *Câteva monede bizantine din secolele VII-XI e.n. descoperite în Dobrogea*, Pontica 14 (1981), p. 309-314.

OSTROGORSKY 1956 - G. Ostrogorsky, *Histoire de l'État Byzantin*, Paris, 1956.

PARUSHEV 1991 - V. Parushev, *Antichnie moneti ot Kaliakra*, Izvestija Varna 27 (1991), 42, p. 20-31.

PARUSHEV 2015 - V. Parushev, *Novonamereni srednovekovni moneti ot Yuzhna Dobrudja (VII-XV)*, Dobrudja 30 (2015), p. 107-148.

POENARU BORDEA & OCHEȘEANU 1980 - G. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, *Probleme istorice dobrogene (secolele VI-VII) în lumina monedelor bizantine din colecția MINAC*, SCIVA 31 (1980), 3, p. 377-396.

POENARU BORDEA & DONOIU 1981-1982 - Gh. Poenaru Bordea, I. Donoiu, *Contribuții la studiul pătrunderii monedelor bizantine în Dobrogea în secolele VII-X*, BSNR 75-76 (1981-1982), p. 129-139; 237-251.

POENARU BORDEA 1971 - Gh. Poenaru Bordea, *Monede bizantine din bronz din secolele V-VII în Dobrogea*, BMI 40 (1971), 3, p. 51-57.

POENARU BORDEA 1976 - Gh. Poenaru Bordea, *Monnaies byzantines des VIe-VIIe siècles en Dobroudja*, în: *Actes du XIVe Congrès International des Études Byzantines, Bucarest 6-12 septembre 1971*, III, Bucarest, 1976, p. 203-213.

RĂDULESCU 2001 - A. Rădulescu, *Stăpânirea romano-bizantină în Dobrogea*, în: D. Protase, A. Suceveanu (eds.), *Istoria românilor II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 467-485.

TEODOR 2001 - D. Gh. Teodor, *Slavii la nordul Dunării de Jos în secolele VI-VII*, în: D. Protase, A. Suceveanu (eds.), *Istoria românilor II. Daco-romani, romanici, alogeni*, București, 2001, p. 725-739.

TORBATOV 1998 - S. Torbatov, *Rannovizantiiska zlatna moneta sâkrovishche ot Zaldapa (Provintsiia Skitiia)*, NSfr. 5 (1998), 1, p. 64-69.

TORBATOV 2002 - 2003 - S. Torbatov, *Rannovizantiiska monetna sâkrovishche ot kastela Careal/Creas (Provintsiia Skitiia)*, NSfr. 9 (2002-2003), p. 20-27.

TORBATOV 2002 - S. Torbatov, *Monetnata tsirkulatsia v gradishcheto krai Odârtsi, (310 g.pr. HR.-610 g.sl.HR.)*, Veliko Târnovo, 2002